

Sayfalar çevrilirken tek tek, kelime-lerin önünde akıntıya kapılıp koskoca bir tarih geçer gözlerinizin önünden. Bütün bir coğrafyaya yayılır harfler. Sonra o harflerden yeni cümleler kurar seyyah / yazar. *Asya'nın Kandilleri*'yle parlayan bir coğrafyaya tanıklık edilir, selam verilip selam alınır. Buradadır Türkistan'ın neredeyse bütün manevi direkleri. Bahaddin Nakşibend Hazretleri; Peygamberden bize aktardıklarıyla muhaddislerin efendisi unvanını hak eden İmam Buhari; Abdulkadir Geylani Hazretlerinin "*sadece huzurunda beklerim, onu görmekle şereflenir, bereketlenirim*" dediği Şeyh Yusuf Hemedani; gönderdiği erenleriyle Diyar-ı Rum'un İslam beldesi olmasına vesile kılınan hocalar hocası Ahmet Yesevi; Maverünnehir'i felsefe derslerinin mekânı kılmak için çölden geçen kitap yüklü deve kervanlarının yolunu gözleyen Farabi; bugün bile

tabiplerin hükümdarı olarak anılan İbni Sina; söze inci deyip, bir inci gibi işlediği dilin kalıcılığını sağlayarak bugün Türkçe konuşan milletlerin, dolayısıyla Özbeklerin hâlâ bir millet olarak yaşıyor olmasını sağlayan Ali Şir Nevai; hem bir âlim hem bir hükümdar olan Uluğ Bey; İmam Maturidi, İmam Tirmizi, Şah- Zinde, Bursalı Kadızade-i Rumi, Harezmi, Biruni... Her biri sevgiyle karşılar sizi.

Batılı seyyahların "*Şarkın Floransası*" dediği Hive, bir zamanların şehzadeler şehri Merv ve daha birçok güzel diyar, tarihin süzgecinden damıtılmış bir yoğunlukla sunulur *Maverünnehir Defterleri*'nde. Anlatılan yerleri görme isteği uyandıracak, *belki bir aziz beni anar da rahmet olsun der; rahmet olur* niyetiyle yazılmış bir kitap.

Semih TOPSAKAL

Tanrı Dağı Yazıtları

Eski Türk yazıtlarını barındıran önemli bölgelerden biri Kırgızistan'dır. İlk bulunduğu zamanlarda daha çok Talas Yazıtları adıyla bilinen bu yazıtlar 1998 yılından sonra farklı yörelerde bulunan yazıtlardan dolayı bölgedeki yazıtların tümü Kırgızistan veya Tanrı Dağı Yazıtları adıyla anılmaya başlamıştır. Nitekim elimizdeki kitap da Tanrı Dağı Yazıtları adını taşımaktadır.

Rysbek Alimov tarafından hazırlanan ve 2014 yılının Ocak ayında yayımlanan kitapla Tanrı Dağı bölgesi yazıtları bir araya toplanmış, birkaçı dışında bilinen bütün yazıtların yeni bir neşri yapılmıştır. Kitap, Önsöz, Kısaltmalar, Giriş, Tanrı Dağı Yazıtlarının Paleografik Özellikleri, Tanrı

Dağı Yazıtlarının İmla Özellikleri, Tanrı Dağı Yazıtlarının Tarihine İlişkin Notlar bölümünün ardından bölgedeki yazıtlar üç ana bölge yazıtları olarak gruplandırılmıştır. Bunlar:

1. Talas Bölgesi Yazıtları
2. Issık-Göl Bölgesi Yazıtları
3. Koçkor Bölgesi Yazıtları

Bu yazıt gruplarından Koçkor bölgesi yazıtları da kendi aralarında Kök-Say grubu yazıtları, Töö-Karın grubu yazıtları ve Böyrök-Bulak grubu yazıtları olarak üçe ayrılmıştır. Ancak Koçkor'daki yazıtlar üç bölüme ayrılmış olsa da bir sıra numarası verilmiştir.

Kitap, Dizin, Kaynakça ve Ekler bölümleri ile sona ermektedir.

Rysbek Alimov: TANRI DAĞI YAZITLARI,
Eski Türk Runik Yazıtları Üzerine Bir İnceleme.
Konya, 2014: Kömen Yayınları, 262 s.

Yazar uzun bir önsözden sonra Giriş bölümünde öncelikle bölgenin coğrafi özellikleri hakkında bilgi vererek okuyucunun bölge hakkında bilgi edinmesine katkıda bulunmuştur. Bu bölümde bazı araştırmacıların, Türk runik yazısının kökeninin Tanrı Dağları bölgesi olabileceğine dair görüşlerine yer verilmiştir. Bölgedeki yazıtların ilk olarak V. A. Kallaur tarafından bilim dünyasına tanıtıldığı bilgisinin ardından Kallaur'un bu yazıtların keşfiyle ilgili çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Kallaur'dan sonra bölgede çalışma yapan H. J. Heikel'in bu yazıtlarla ilgili yaptığı çalışmalara da değinilmiştir. 1926 yılında G. Nemeth'in Talas Yazıtları'nın ilk beşi hakkındaki çalışma-

sı üzerinde durulmuş ve yine Nemeth'in 1972 yılında yayımlanan çalışmasından, Thomsen'in de bu yazıtlar hakkında araştırmalarının olduğu bilgisi verilmiştir. 1930 yılında M. E. Masson'un çalışmalarından ve H. Namık Orkun'un *Eski Türk Yazıtları* adlı kitabındaki Talas Yazıtları bölümünden söz edilmiş, 1960'lı yıllarda D. F. Vinnik'in yaptığı çalışmalardan da bahsedilmiştir. Bundan sonraki bölümlerde ise yazıtların bulunuş tarihleri hakkında kısa bilgiler verilmiş, 1998 yılında Koçkor bölgesi yazıtlarının bulunmasıyla dikkatlerin bu bölge üzerinde yoğunlaştığına dikkat çekilmiştir.

Yazarın, "Tanrı Dağı Yazıtlarının Paleografik Özellikleri" bölümünde esasen üzerinde durduğu, bu bölgenin hangi bölge ile yakın temasta olduğu konusudur. Tanrı Dağı bölgesi yazıtlarındaki harflerin sayısı ve diğer bölge yazıtlarındaki harflerle benzerlikleri üzerinde ayrıntılı bir biçimde durulmuştur. Özellikle Orhon bölgesi yazıtlarındaki harflere benzemeyen bazı harflerin Yenisey mi yoksa Dağlık Altay bölgesi yazıtlarındaki harflere mi benzediği sorunu bu bölümde işlenen temel konulardan biridir. Kimi araştırmacılar Tanrı Dağı bölgesi yazıtlarının karakteristik özelliklerinden hareket ederek Yenisey bölgesinin bir uzantısı olarak görürken yazarın ısrarla Dağlık Altay bölgesinin uzantısı olduğunu birçok örnekle kanıtlamaya çalıştığı izlenimi elde edilmiştir. Bu bakımdan Dağlık Altay bölgesi yazıtlarındaki harf biçimleri ile çeşitli karşılaştırmalar yapılmıştır. Bölümün sonunda da bu yazının Tanrı Dağı bölgesine, Dağlık Altay bölgesinden geldiği belirtilmiştir (s. 20-21 ve 23). Aslında Tanrı Dağı bölgesinin Dağlık Altay bölgesine yakınlığı ile harf biçimlerindeki aşırı benzerlikler, yazarın vurguladığı gibi bu

yazı geleneğinin Dağlık Altay bölgesindeki Türk dilli halklardan alınmış olabileceği yönünde kanaat oluşturmaktadır. Ancak, belki de tamamının Türgeşlerden kaldığı yönünde kuşku bulunmayan bu yazıtların sahiplerinin hem II. Türk Kağanlığı hem de Uygur Kağanlığı ile ilişkilerinin sürekli olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır. Üstelik Tanrı Dağı bölgesinin, hem Doğu ve Batı Türklerinin hem de Uygurların batıya akınlarında kat ettikleri bir güzergâh olması nedeniyle yazının Moğolistan bölgesi kaynaklı olabileceği görüşüne de yer vermek gerekir. Harflerdeki türlü biçimler de aslında bu yazıtların halkın elinden çıktığına önemli bir işarettir. Moğolistan'daki büyük kağanlık yazıtlarına nispeten daha küçük, birkaç sözcük barındıran yazıtlardaki harf biçimlerine bakıldığında da büyük kağanlık yazıtlarından önemli ölçüde farklılıklar görülecektir. Ancak yazarın da çok güzel belirlediği gibi Tanrı Dağı Yazıtları'ndaki bazı harfler diğer bölge yazıtlarında bulunmamaktadır ve çok muhtemeldir ki bunlar benzer harf biçimlerinin farklı varyasyonları olmalıdır.

Kitabın 24-27. sayfaları arasında harf biçimlerinin karşılaştırmalı tablosu verilmiştir. Bu tabloda Talas-Koçkor, Ak-Ölön, Altay, Hakasya, Tuva ve Orhon sütunlarında harflerin biçimleri bulunmaktadır.

Yazarın “Tanrı Dağı Yazıtlarının İmla Özellikleri” bölümünde diğer bölge yazıtlarındaki imla ile karşılaştırdığı görülmektedir. Yazarın çıkardığı sonuca göre diğer bölge yazıtlarına nispeten Tanrı Dağı bölgesi yazıtları imla bakımından daha tutarlıdır (s. 28). Bu, eski Türk yazıtlarının imlası için önemli bir bilgidir.

“Tanrı Dağı Yazıtlarının Tarihine İlişkin Notlar” bölümünde ise yazıtlardan ve

yazıtların bulunduğu yörelerdeki kazılarda ele geçen buluntulardan hareket edilerek bu yazıtların hangi Türk dilli halkça yazıldığı konusu üzerinde hem önceki görüşler değerlendirilmiş hem de yazar kendi görüşlerini vermiştir. Özellikle yazarın eski Yunan çalgısı “lir”e benzediği damganın Türgeşlerin damgası olduğu yönünde bir fikir ortaya çıkmıştır. Özellikle, Türgeşlere ait olduğu bilinen sikkelerdeki damgalar ile bu yazıtlardaki damgalar, yazıtların Türgeş halkınca yazıldığı yönünde kanaat oluşturmuştur.

Kitabın, yazıtların neşrine ayrılan bölümü yukarıda da söylendiği gibi Talas, Issık-Göl ve Koçkor bölgeleri olarak ayrı ayrı alınmıştır. Yazarın belirttiğine göre coğrafi sınırlar dışında kalan Fergana bölgesindeki keramik parçalar üzerinde bulunan yazıt fragmanları kitaba dâhil edilmemiştir. Aynı şekilde güneydoğu Kazakistan'da bulunan ve yazara göre Yedisu bölgesi yazıtları içerisinde değerlendirilmesi gereken ve paleografik olarak bu bölge ile Altay bölgesi arasında kalan yazıtlardan Ak-Terek, Koytubek, Kemer, Kuljabası ve Kopalı'daki yazıtlar da kitaba dâhil edilmemiştir. Bundan başka Talas-7 veya Açıktaş çubuğu adıyla da bilinen ve bugün St.-Petersburg Hermitage Müzesinde bulunan yazıtın da Türk dilli olmayan bir halkça yazılmış olma ihtimalinden dolayı kitaba alınmadığı belirtilmiştir. Gerçekten de bu yazıtın türlü okumaları yapılmış ancak anlamlı bir sözcük veya cümle elde edilememiştir. Yazarın da belirlediği gibi bu harfleri kullanan ancak Türk dilli olmayan başka bir halkça yazılmış olma ihtimali çok yüksektir. Ancak, en azından yazıtın fotoğrafları ve çizimleri verilmiş olsaydı bu alanda çalışan araştırmacı ve alana ilgi duyan okuyucunun yazıt hakkın-

da fikir edinebilmesi mümkün olabilirdi.

Talas bölgesi yazıtları önceden beri bilinen sıra ile verilmiş, bu sayede önceki naşirlerin okuyuşları ve anlamlandırmaları ile karşılaştırma imkânı sunulmuştur. Bu bölümde Talas-7 yazıtı dışında toplam 13 yazıt bulunmaktadır. Her yazıt; I. Yazıtın tarihçesi, II. Yazıtın özellikleri, III. Okuma denemeleri, IV. İşaret tashihleri, V. Harf çevrimi (Transliterasyon), VI. Yazı çevrimi (Transkripsiyon), VII. Metnin Türkiye Türkçesine çevirisi, VIII. Açıklamalar, olarak bölümlenmiş ve her bölümde oldukça ayrıntılı bilgiler verilmiş, Açıklamalar bölümünde ise sözcüklerle ilgili önceki naşirlerin farklı okuma ve anlamlandırmaları üzerinde tek tek durulmuş ve bu görüşlerin tutarlı ve tutarsız tarafları hakkında görüş belirtilmiştir. Bu 13 yazıttan başka Kuru-Bakayır Kaya Yazıtları ve Çaçıkey Yazıtı da Talas bölgesi yazıtları içerisinde verilmiştir.

Issık-Göl bölgesi yazıtları ise Koysarı yazıtı ve Ak-Ölön kaya yazıtından oluşmaktadır. Bu bölümde de Talas yazıtları bölümünde olduğu gibi her yazıt kendi içinde ayrılan bölümlerde incelenmiştir.

Koçkor bölgesi yazıtları bölümünde ise yazıtlar hakkında genel bilgiler verdikten sonra yazıt bölgesi kendi içinde üç bölüme ayrılmıştır. Bunlar: 1. Kök-Say grubu yazıtları, 2. Töö-Karın grubu yazıtları, 3. Böyrök-Bulak grubu yazıtları. Bu bölge yazıtları üç gruba ayrılmış olsa da tek bir sıra numarası ile izlenebilmektedir. Böylelikle yazıtlarla ilgili önceki naşirlerin verdiği numaralar ile aynılık sağlanmış olmaktadır. Toplamda 24 tane olan Koçkor bölgesi yazıtlarından ilk 11'i Kök-Say grubu, 8'i Töö-Karın grubu, kalan 5'i ise Böyrök-Bulak grubu içerisinde değerlendirilmiştir.

dirilmiş, her grup ayrıca kendi içinde de numaralandırılmıştır.

Kitap, Dizin, Kaynakça ve Ekler bölümleri ile sona ermektedir. Ekler bölümünde yazıtların fotoğrafları ile estampağ görüntüleri veya çizimleri kuşe kâğıda basılmıştır. Bu bölümde okuyucunun, harfler üzerinde kendi görüşlerini belirtmeye imkân verecek kadar çözünürlüğü yüksek fotoğraflar kullanılmış olması kitabın değerini artırmaktadır.

Kitapta genel bir numaralandırma kullanılmamış olması, içindekiler bölümünden bakarak bölümleri ayırt etmeye imkân vermemektedir. Hem ana bölümler hem de yazıtlar kendi içerisinde numaralandırılmış olsaydı hem bölümler vurgulanmış olurdu hem de aranan bölüm veya yazıt daha kolay bulunabilirdi.

Elimizdeki kitap Kırgızistan veya Tanrı Dağı bölgesi yazıtlarının tümünü, derli toplu, ayrıntılı olarak ele alan ilk çalışmadır. Yazarın, bölgede yeni yazıtlar buldukça veya yazıtların sorunlu yerleriyle ilgili yeni fikirlere ulaştığında kitabını daha da geliştireceği kuşkusuzdur. Bu bölge yazıtlarında bazı tek örnek sözcükler olması, sözcüklerin bazılarının farklı biçimlerinin bulunması bu yazıtların önemine işaret etmektedir. Elimizdeki kitap, Türgeşlerden kaldığı yönünde genel bir kanaat bulunan bu yazıtların söz varlığını derli toplu olarak verdiği için, Türkçenin tarihî söz varlığı çalışmalarında önemli bir başvuru kaynağı olacaktır. Son olarak yazarın, kendi yöresinde ele geçen yazıtları Türkiye'de, Türkçe olarak yayımlaması da ayrıca gurur vericidir.

Erhan AYDIN